

piaczi kofák is nyíltan beszélgettek, s 1851 decz. 30-án a bukaresti osztrák konzul oláh rendőrökkel megmotoztatta Makk bukaresti lakását, s ő maga bár elmenekült, íratait lefoglalták. Három hét múlva 1852 jan. 24-én éjjel az erdélyi összeesküvők főbb szerepvivőit is özsze-fogdosta az osztrák rendőrség.

Az elfogottakat Nagy-Szebenbe hurcolták, s hadi törvényszék elébe állították. A vizsgálatot elhúzták 1853 szeptemberéig. Ekkor a foglyok nagy részét Gyulafehérvárra szállították át, csakis a legfőbbeket hagyván Szebenben.

A gyulafehérvári mintegy 70 fogoly előtt 1854 márcz. első napjaiban olvasták fel az ítéletet, mely 4—20 évig terjedő várfogságra szólott. A Székelyföld 3 főnökét Marosvásárhelyre szállították, s ott a várban beszállásolván, márcz. 10-én a város végén levő Posta-réten felakasztották.

Ennek a szomorú és alapjában elhibázott, a magyar-székely nyílt és conspirálni nem tudó jellemmel ellenkező szervezetű összeesküvésnek keletkezését, fejlődését és gyászos lefolyását beszéli el Hentaller könyve, a mely felhasználja (bár nem idézi) az erről szóló bőséges irodalmat, de sok eddig ismeretlen, új, s az ő gazdag gyűjteményében részben eredetiben meglevő okiratok beleszövéssel illusztrálja s világítja meg annak történetét. S ez ad munkájának mintegy forrásszerű nagyobb jelentőséget.

A munka élvezetes olvasmányúl kinálkozik mindenkinek, a ki ez idők történetét ismerni akarja. Hentallert méltó elismerés illeti e maradandó becsű munkája megírásáért.

Sz. L.

Philosophia a középiskolában.

Trendelenburg, derék philosophus — neve mutatja, hogy német — Aristotelesnek logikába vágó írataiból kivonatokat gyűjtött össze és methodikailag rendezve, kiadta ezen cím alatt: *Elementa logices Aristoteleae.* — In usum scholarum ex Aristotele excerptis conveitit illustravit Fr. Ad. Trendelenburg. — 9-dik kiadás. — Berolini, 1892.

Kiadója két czélt tartott szeme előtt. Egyet azt, hogy a gymnasium főtantárgya a classica philologia levén, a görög szöveg tanulása mintegy folytatása legyen a korábbi tanulmányoknak. A másikat természetesen azt, hogy a gymnasiumi tanuló a logikai törvényekkel alaposan megismerkedjék.

Ehez a könyvhez útasítás gyanánt magyarázatokat is írt Trendelenburg ily czímmel: *Erläuterungen zu den Elementen der aristotelischen Logik.* — Zunächst für den Unterricht in den Gymnasien. Berlin, 1861. (2. kiadás.). Ennek az előbeszédében azt mutatja ki hatalmas érvekkel, hogy a gymnasiumi tanulmányok kiegészítésére, a phi-

losophiai propaedeutica okvetetlenül szükséges. A mi következik, az nevezett előbeszéd fordítása.

* * *

Az útbodyi tíz évemben nem egyszer hozott kérdésbe, vajjon czélszerű-é a philosophiai előkészítő tanfolyam a gymnasiumokban.

Előbb is, hogyha a történelmet vesszük figyelemre, oly régi dolog az a tudományos iskolákban, mint ezek maguk. A reformátorok, a kiknek bölcs szemessége gymnasiumaink berendezésében még ma is folyvást hat, kifejezetten megkívánták a logika tanítását, mint folytatását a nyelvtanénak. Luther¹⁾ írja: „Azután, ha a fiuk a grammatikában eléggé járatosok, azon órát a dialecticára és rhetorikára kell fordítani.“ Napjainknak sokfelé ágazó, a világnak minden lehető oldalát igénylő tanításában Luthernek untalan hajtott szava int minket, hogy: „ne terheljük a szegény gyermekeket oly sokféleséggel, a mi nemcsak haszontalan, de ártalmas is.“ Ezt a szózatot lehetetlen már ma úgy teljesíteni, mint ezelőtt háromszáz évvel, midőn a világ folyása még mérsékelte és korlátozta magát; a midőn az egyháztól indulva, a latin a világ nyelve volt; a midőn a határtalanul gyarapodó természet-tudományok mindinkább befonódván a mindennapi életbe, jellemzik sajátosan az újabb kort. Mindazáltal nekünk, ha a műveltséget nem szétmálló sokaságban, hanem az egésznek egységében keressük, untalan vissza kell tekintenünk Luthernek ama szózatára s a fenyegető terjedelemmel szemben középpontokba kell gyűjtenünk az erőt, a honnan a szellem beláthassa a területet s ura lehessen neki.

Az már a kérdés, hogy azok közzé tartozik-é a bölcséletnek előkészítő tanítása. Luther azt tartotta, hogy közjük. Melanchthon munkába is vette s írt egy könyvet: „erotemata dialectices,“ a mely még a catholicus iskolákba is befurakodott volt, a honnan rövid időn természetesen kitiltották.²⁾

A mult százévben is sürgették a bölcséletbe bevezető oktatást³⁾ a legderekabb nyelvészek s iskolai férfiak, mint Facciolati, Geszner, Ernesti, Wytttenbach.

De midőn a bölcsélet átalakulást szenvedett Kant által s utána sűrűn váltakoztak a bölcséleti rendszerek, a korábbi eljárás nem lát-

¹⁾ Unterricht der Visitatoren im Kurfürstenthum zu Sachsen 1528.

²⁾ „Az akkor volt,“ mondják. Szolgálók hát egy korunkbeli adattal. XIII. Leo az atomok elméletét az egyház tanaival egyeztethetőnek nem látván, az új kémia tanítását az iskolában eltiltotta. Most hát ott a víz alakultát így magyarázzák: „az éleny és könny összevegyülvén, egyikök az éleny iségét, a másikuk a könny iségét elveszti s mind a kettő őszanyaggá (materia prima) válnak. De az őszanyag nemcsak láthatatlan, hanem egymagára nem is létezik; hozzájárul tehát a víz iség (aquaitas) és vizet csinál be öle. (Forma dat esse rei.) (L. Comtemporary Review 1894. August. 294. l.)

³⁾ Philosophia propaedeutica.

szott kielégítőnek, egy új pedig nem nyer el szilárd és állandó elfogadást. Ekkor sok gymnasium nem akart az ingó talajra lépni és a philosophiát, mely szerintök a gymnasium körével nincs szoros kapcsolatban, merőben az egyetemhez akarták útasítani. Örvendettek, hogy a tárgyaknak szaporodó s terhelő sokaságából legalább egytől megmenekülnek, még pedig olyantól, a melyre egészen alkalmas tanítót nehéz találni. Igaz, hogy a porosz gymnasiumokban, felsőség rendeletéből megtartották a philosophiai propaedeutica tanítását. De biz' a nem virágzik mindenütt és még az oly gymnasiumokban is, a melyek mintaszerveknek méltán tartatnak, görbe szemmel nézik és mostoha kézzel bánnak vele. Hiszen a primában¹⁾ neki heteként szánt két órát sok helyt a lehető legkisebb s ennél fogva elégtelen mértékre, egy órára szállították le. A hol az történik, többet árt, mint használ. A helyett, hogy gerjesztene, inkább rontja a kedvet a bölcséleti tanulmányokhoz. A félig-meddigség az ily dolgokban annyival is inkább veszélyes, mivel a bölcsületnek éppen arra kell tanítania az embert, hogy mindent egészében fogjon fel. Ámde az ily szétदारabolásban az az elv egészen elvesz szem elől. Jobb lenne merőben felhagyni a tanításnak ezen ágával, mintsem látszólag úzni és úgy valóban vesztére járni. Ohajtandó, hogy adjon szabadságot a felhagyására a kormány ott, a hol nem akarnak jobb módon járni el. Minthogy a bölcsület oktatása a tudomány legmagasabb fejlődésére mutat utat, méltósággal s erővel kell azt úzni, mikor a fiatal szellem legelsőbben tekint be abba a vidékre. A hol azt nem akarják tenni, vagy a tárgy nem fér be a gymnasium körébe, ott föl kell hagyni a félszepséggel.

Igaz, hogy a szellemnek minden irányában haladó mozgékony korunk minden lehető követel a gymnasiumoktól és hogy ezek nem háríthatnak el maguktól sokat, ha nem akarnak elmaradni a fejlődéstől. A mily mértékben szaporodnak az igények, abban lesz sürgetőbb az a kötelesség, hogy szoros határt szabjanak s a mi közéje nem fér, elútasítsák. Ilyes-é vajjon a philosophiai propaedeutica? Ha ezzel valami új dolgot kezdenek és nem sokkal inkább a régi tárgyak fejeződnek be s ismertetnek mélyebben; ha csak idegen tárgyakhoz mint idegen járúl, kiküszöbölése igazolva van. Szerzőt tehát az a szempont irányozta az „Aristoteles logikája elemeiben,” hogy a philosophiai előkészítést a legszorosabban kapesolja a gymnasium köréhez. A logika legfontosb állítmányai Aristotelesnek saját szavaival vannak ott előadva s a végett az egyszerű és jelentős²⁾ helyek összegyűjtve. Ha egyfelől magyarázataik s világosításaik a bölcsületi előkészületre elégségesek; másfelől a görög régiség talaján és így mintegy a gymnasiumnak leg-sajátabb terén állva elégitik ki a bölcsületi szükségletet és a tantárgyak tömörítésére³⁾ működnek.

1) „Prima“ Németországban a gymuas. 7. és 8. osztály.

2) Praegnans.

3) Concentratio.

Aristoteles logikája nincs elévülve, éppen úgy nincs, mint Euklides geometriája, vagy a teremtő szellemes görögök tudománybeli más felfedezései. Pythagoras állítmánya a háromszögtanban és függvénytanban ma is nagy szerepet játszik és oly elélépteket eszközöl a mathesisban, a melyeket a régiek nem is sejtettek. Az ellipsisek és parabolák, a melyeket Archimedes korában elmeftuttatás¹⁾ gyanánt tárgyaltak, ma már az égi testek pályáján, az eldobott testek útján, az optikai jelenségeken oly uradalomra tettek szert, a mely a régiek előtt ismeretlen tér vala. Az emeltyűnek Archimedes-féle törvénye ma ezer meg ezer gépekben alkalmaztatik. A kéz, melyet Aristoteles és Galenus mint szerszámok szerszámát vizsgáltak, ma oly szerszámokkal bának, s annál fogva oly mozgásokat teszen, a melyeket a régiek életmódja nem követelt. Ámde a Pythagoras állítmánya, a kúpszeletek tulajdonságai és a kézfogások elmélete változatlanul megmaradtak és az alkalmazással kapott új és nagy viszonyaikban állandó jelentőségüket és beható erejüket érvényesítették; ők maguk ifjakkak maradtak, a milyenek azon napon voltak, a mikor nagy felfedezőik elméjét legelsőbben meglepték és alkalmazásuk végtelen szövedékében hovatovább hatalmasabbakká lettek. Ily értelemben nem évültek, vagy öregedtek el Aristoteles logikai törvényei. A világnak új oldalai tűntek föl; a módszerek bámulatos mesterséggel alkalmazkodtak tárgyaikhoz, hogy minél jobban megmarkolhassák és biztosabban megtarthassák. Ámde mindezen viszonyokon és lánczolatokon ugyanazon törvények uralkodnak s mint vörös fonal húzódnak át lefejtetetlenül a tudományok szövedékén. Félreismerik a miatt, hogy elmulasztották a logikai alapfogalmakat bölcséleti szülőföldjük magános elvontságából kivenni és tevékenységük terére, a tudományok konkrét életébe bevinni.

Az iskolában a sok tudomány mindenike a maga útját járja s így a mathesis, a physika, a történelem; elszélednek sok vidékre és alig osztóznak valami közösbén. Platon már abban a korban, mikor a kezdődő tudományok az ő egységükben önként összetartottak, észrevette a veszélyt, melylyel az ismeretek szétszórt sokasága fenyegeti az elmét. Kiszabván előbb a tanítás tárgyait, azt a gondolatot fejezi ki egyszerűen és határozottan, a mely a bölcséleti előkészítésben ma is előttünk kell hogy lebegjen: „Azután — írja — a válogatott, húsz éves ifjakat nagyobb tisztességre kell emelni és a gyermekkorukban elszórtan kapott tanulmányokat össze kell állítani nekik, hogy lássák meg a tudományoknak egymással és a valósággal való közel rokonságát. Csak az ilyen tanulás szilárd és állandó, a kiben ez megfogamzik; egyszersmind tanúbizony-sága is a bölcselő elmének; mert az összefoglaló szellem²⁾ alkalmas az okoskodásra és vitatásra.³⁾ A mennyiben a

¹⁾ Fries Spiel des Verstandes.

²⁾ Synopticus.

³⁾ Dialecticus.

rokonság a logikai közös eljáráson alapút, a logika tanítása azt az összefoglalást¹⁾ megadhatja. Azért hát a gymnasium körébe tartozó tanulmányokban ki kell mutatni és példákkal világosítani a logika törvényeit, mint a rendnek és kapcsolatosságnak alattomban működő hatalmát. Azzal kell a száraz fogalomba életet önteni és nagy jelentőségét megismertetni; azzal tüntetni ki az egymástól legtávolabb álló ismeretekben is a közösséget, a melyet Platon „közel rokonságnak“²⁾ nevez. Ily értelemben nem lehet a logika tanítását a tantárgyak szaporításának tekinteni, sőt az éppen arra az összefoglalásra dolgozik, a mire ma nagyobb szükségünk van, mint valaha.

Ezekkel az alaptételekkel³⁾ való foglalkozásnak még egy más különös előnye is van. Aristoteles philosophiai nyelve oly tudományos műnyelvet állapított meg, a mely ma is alapúl szolgál a miénknek. A latin fordítók és a scholasticus commentatorok közbenjárásával alkotott bölceleti szavaink majd mindnyájan Aristotelesi eredetűkre vallanak. Hogy az oly neveket, mint Subjectum és Objectum, Substantia és Accidens, Potentia és Actus, prius és posterius, (synthesis és analysis), a kategoriák és a Syllogismus⁴⁾ és részei, helyesen, szabatosan megérthessük, Aristoteleshez kell folyamodnunk, mint a ki azokat legelsőbben alkotta. Ha egy ismeretes közmondás szerint, a szavak értéke olyan, mint a vert pénzé, Aristotelesnél a philosophiai nevek jóféle érzezből verettek, és most, midőn eredeti alkotásukat alig értjük, a papírpénz ingatag és ráfogott értékére sülyedtek. Igen szükséges tehát, hogy a kútfőnél keressük fel igazi értéküket. A görög nyelvészet benyúlik a mi élőnyelveink értelmezésébe⁵⁾ és a tanítvány ez által a görög befolyásnak nevezetes példájával ismerkedik meg.

Ez úton a gymnasium egy derék bölceleti műveltség jövőndő alakultára fog talán egyik eszközül szolgálni. Mi az újabb tudomány mozgalmában elvesztettük a görögök egyszerűségét. Goethe egykor a mesterséges kísértemények⁶⁾ túlsulya ellenében az adott dolgok nyugodtabb figyelését követelte, mint a hajdaniak cselekedtek. A korunkbeli

1) Synopsis. — A német „Uebersicht“ után indulva „áttekintés“-nek szokták fordítani. De mind a német, mind a magyar szóban el van veszve a főfogalom, a melyet a Syn (= össze) fejez ki. Ellenben az opsis különböző és felcserélhető.

2) Familiaritas.

3) Grundsatz.

4) Syllogismus, Major, Minor műszavak aequivalenseit fordításban koholni, az újabb nyelvű írók s az elsőt az ő latin fordítók sem kísértették meg. Mi is hát kénytelenek vagyunk azokat használni.

5) A mi más családba tartozó nyelvünkben ugyan nem vizsgálunk a görög és latin műszavak; de kárpótlásul német kifejezéseiket fordítjuk le szóról-szóra, nem egyszer értelemük kárával, mint főlebb mutattam ki a synopsis-sal.

6) Experiment.

dialectikában a fogalmakat még inkább, mint a kísérterményeket és kevesebb haszonnal nyújtogatják és ránczigálják a helyett, hogy a velök jelölt dolgot mentere hagynák és a dolgot magát tartanak szemmel; miszerint a dialectika mindig abban jár, hogy ellenmondást keltsen s azt csak a végett foglalja össze, hogy megint felbontsa az egységet s újabb meghasonlást okozzon; az eljárás izgalma elveszteti azt a nyugalmat és nagyságos egyszerűséget, mely minket Platonban s Aristotelesben bámulatossan kielégít és a hajdani kutatásnak azt az ártatlanságát, mely őszintén s egyenesen csak a dologgal foglalkodik. A vizsgálódás egészen belemerül a dologba; az előadás díszje a díszítés hiányában áll és a kifejezés azért látszik néha darabosnak és szegletesnek, mivel a jelölt gondolatot, úgy szólva, meztelenül hagyja. Az alaknak és tartalomnak az egyszerűségében „Euklides elemei“ mellé helyezkedik Aristoteles logikája. ¹⁾

A classica-philológiának nagy érdeme az, hogy százévek s ezer évek eltelte után is a mi jelenünk és a világtörténelemnek az ő szellemi teremtményeiben legjellemzetesebb népe közt nem támadt hézag, hanem az eredeti görögökkel való közlekedés által gazdagodik és gyarapodik a mi művelődésünk. Vajha élesztené a gymnasium a bölcséleti kezdő tanulmányt is; hiszen a jelen majd elég hatalmasan fogja érvényesíteni a jogát az ifjúság irányában.

Tanítványunk a logikában azokkal az alapfogalmakkal találkozik, a melyek minden ismeretben rejtőzve, működnek. Minthogy csak rejtőznek, most pedig csupaszon állván előtte, jórendin szárazaknak s életteleneknek látszanak neki. Azért hát abban áll a tanítás mestersege, hogy megadja nekik a tanítvány elméjében azt a jelentőséget, a mit magukban foglalnak. E végett nemcsak magukra kell a logikai meghatározásokat élénken előadni, hanem a tudományokban viselt szerepüket is ismertetni. ²⁾ Minthogy már a tanulmányok, bármily különfélék legyenek, két nagy törzsököt alkotnak, a melyeknek egyike a nyelvből, másika a mathesisben gyökeredzik, a lesz a feladatunk, hogy a logikai fogalmaknak mind a két törzsökben alkotó és építő erejét kimutassuk. A bélátó tanító, a ki előtt tanítványainak saját láthatára tárva van, éppen azokból a tárgyakból, a mivel ők azon időben foglalkoznak, vehet illő és alkalmas példákat, hogy fejökben a tudományos eszmetömegeket egymáshoz közelebb térítse és egyiket a másikkal erősíttessé. De hogy a bölcséletnek — saját fogalma ellenére — a tanítása egyoldalú ne legyen, oly tanítót kell megbízni vele, a ki a tanulmányoknak mind a két törzsökével annyira ismeretes legyen, hogy

¹⁾ Nem csekély dolog ám, hogy Aristoteles azokat a (logikai) alakokat megszeghetetlen törvények képébe öltöztette és annál fogva első volt, a ki a mathesistől megvála is mathesisserűen írt. „Leibnitz.

²⁾ „Egyébaránt azt tartom, hogy ha a logikus példák nélkül ad szabályokat elé, az annyira, mintha a vívást szóval akarná tanítani.“ Luther.

mind a kettőben ki bírja mutatni a logikai meghatározások szereplését. Ha nem volna a gymnasiumnál oly tanító, a ki át tudja tekinteni a tanulmányok egészét, az esetben tanácsosabb lenne a bölcséleti előkészítést merőben abbahagyni és meg se kísérteni.

A philosophiai propaedeuticához a tapasztalati lélektan szokták csatolni, sőt a bölcsélet történelméből is néhány szakaszt. Nekem úgy tetszik, hogy mind a kettő kívül esik a gymnasium saját körén. Ha a psychologia tudomány akar lenni — nem tudományos psychologia pedig semmit sem használ és csak árt, — benne érik végöket a természet minden feladatai, mert a lélektanban keresik feloldásukat és nem különben a psychológiából indulnak ki a szellemvilág minden feladatai, mert finom és fontos csirái mind az ember lelkében léteznek. A psychologia a philosophiának oly annyira a középpontjában fészkel, hogy azt előkészítőül igen bajosan alkalmazhatni. A mi a bölcsélet történelmét illeti, azt a gymnasiumban csak töredékesen lehet tárgyalni és az olyan kóstoltatással nem ritkán megrontják az egésznek az élvezetét.¹⁾

A porosz gymnasiumokban a prima két évi tanfolyamában minden féléven hetenként két óra van szabva a philosophiai propaedeutikára. Ezek többnyire árván, sőt fogatlanul telnek el. Ha azonban a bölcséleti előkészítés céljából megérik a logikával s a bölcséleti többi tudományok nem gymnasiumba valók: a szükségképp mindig szaporodó tantárgyak tekintetéből időt nyerhetni a dolog vesztesége nélkül, sőt erősítésére.

Ugyanis, ha egy féléven hetenként három órát szánnak a logikára, súlyt és érdeket adnak neki és a tanítványok erejét annyira tömöríthetik, hogy ezek az új tárgy nehézségeit legyőzni bírják. Ily intensív eljárás, azt hiszem, egy félévben fogatosabb lenne, mint az, hogy a philosophiai előkészítő oktatást négy féléven huzdolják át, kellő közép-pont nélkül és kivált ott, a hol a gymnasium utolsó évfolyamában adnának neki helyet, az egyetemi tanulásra is előkészületül szolgálna.

DR. BRASSAI SÁMUEL.

Új görög nyelvtan.

Olvasmányokkal és bevezetéssel az új görög nyelvtudományba. Irta: Pecz Vilmos. Budapest, Franklin-társulat, 1894. Ára 2 frt.

Két évvel ezelőtt e könyv tudós szerzője hosszabb időt töltött Görögország földjén, nemcsak hogy vidám egét, üde levegőjét, bájos vidékeit és tengerpartjának szemképráztató s lélekemelő panorámát

¹⁾ Ebben én is kezet fogok Tr ndelenburggal; de a mi a lélektan illeti, minthogy az előbbiekben „empirica psychológiát” emlegetett, a szövegbeli mostani jell mzészt erre alkalmazhatónak nem tartom. Ezt bizvást be lehet venni a propaedeuticába; mert nem hogy a „prima”-beli, de az alosztályi tanuló is felfoghatja, sőt a logika megértésére is szolgál.